

Σταύρος Γ. Γεωργίου

**Το επεισόδιο στη Μεταβολή. Ένα ασαφές χωρίο του Ιωάννη Κιννάμου
(έκδ. Βόννης, σ. 127.21-128.23)**

Στην Έπιτομή του Ιωάννη Κιννάμου¹ περιγράφεται ένα περιστατικό, που έλαβε χώραν στις αρχές της βασιλείας του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180), κατά τη διάρκεια ενός αυτοκρατορικού γεύματος

¹ Από τη σχετική βιβλιογραφία για τον Ιωάννη Κίνναμο βλ. κατ' επιλογήν Ch. M. Brand (μτφρ.), *Deeds of John and Manuel Comnenus by John Kinnamos* [Records of Civilization, Sources and Studies 95], New York 1976, σ. 1-11 (στο εξής: Ch. M. Brand, *Deeds*). — H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Β΄: *Ιστοριογραφία, φιλολογία, ποίηση*, μτφρ. Τ. Κόλιας κ.ά., Αθήνα 1992 (γ' έκδ. 2001), σ. 237-246 (στο εξής: H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Β΄). — R.-J. Lilie, *Byzantium and the Crusader States, 1096-1204*, μτφρ. J. C. Morris - Jean E. Ridings, Oxford 1993, σ. 277-280. — P. Stephenson, John Cinnamus, John II Comnenus and the Hungarian Campaign of 1127-1129, *Byzantion* 66 (1996) (= *Volume offert à Mme Alice Leroy-Molinghen*) 177-187. — O. Kresten, Die Auslandsschreiben der byzantinischen Kaiser der Komnenenzeit: Die literarische Überlieferung bei Anna Komnene und Ioannes Kinnamos. Mit einem Excurs: Zur Chronologie der Auslandsschreiben Dölger-Wirth, Reg. 1068, 1077, 1080 und 1114, *Römische Historische Mitteilungen* 39 (1997) 21-59. — Renata Gentile Messina, Un caso di mimesis al servizio della propaganda nell'Epitome di Giovanni Cinnamo, *Byzantion* 70 (2000) (= *Volume offert au Professeur Justin Mossay*) 408-421. — Μάρθα Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Η βυζαντινή εκστρατεία κατά των Νορμανδών στην Ιταλία επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180). Μερικές παρατηρήσεις στην αφήγηση του Ιωάννη Κιννάμου και του Νικήτα Χωνιάτη, *Βυζαντιακά* 20 (2000) (= *Μνήμη Ι. Ε. Καραγιαννόπουλου*) 197-219 (στο εξής: Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Εκστρατεία*). — J. N. Ljubarskij, I vnov' o Honiate i Kinname, *Antičnaja Drevnost' i Srednie Veka* 33 (2002) 123-127. — Του ίδιου, John Kinnamos as a Writer, στο Cordula Scholz - G. Makris (εκδ.), *Πολύπλευρος νοῦς. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag* [Byzantinisches Archiv 19], München - Leipzig 2000, σ. 164-173. — Του ίδιου, Manuil I glazami Kinnama i Honiata, *Vizantijskij Vremennik* 64 (89) (2005) 99-109. — A. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Γ': *11ος-12ος αι.*, Αθήνα 2009, σ. 625-661 (στο εξής: A. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Γ'). Για τη σύνταξη του Ιωάννη Κιννάμου βλ. Fr. Hörmann, *Beiträge zur Syntax des Johannes Kinnamos*, München 1938, σ. xiii κ.ε. Για τον ακριβή τίτλο του ιστορικού του έργου βλ. P. Wirth, Zur Frage nach dem authentischen Titel von Johannes Kinnamos' Geschichtswerk, *Byzantion* 41 (1971) (= *Hommage au R. P. R. J. Loenertz*) 375-377.

στη Μεταβολή², στα Μελάγγεια ή Μαλάγινα της Βιθυνίας³. Πέραν των ενδιαφερουσών λεπτομερειών για το περιστατικό, τα όσα διαδραματίστηκαν εκεί είναι αρκετά σημαντικά για τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας και διαφωτιστικά για το κλίμα που επικρατούσε στην αυλή την περίοδο εκείνη⁴.

Ο Ιωάννης Κίνναμος δίνει ιδιαίτερη σημασία στο περιστατικό και αναλόγως με άλλα γεγονότα αφιερώνει αρκετούς στίχους. Στην αφήγησή του όμως υπάρχουν ασάφειες, που δημιουργούν αρκετά ερωτηματικά σε ό,τι αφορά την ταύτιση των αναφερομένων προσώπων και

² Για τη Μεταβολή βλ. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor* [Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV], London 1890 (ανατ. Amsterdam 1962), σ. 206 (στο εξής: W. M. Ramsay, *Historical Geography*). — Σπ. Βρυώνης, *Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού (11ος-15ος αιώνας)*, μτφρ. Κάτια Γαλαταριώτη, Αθήνα 1996, σ. 97, 101 (στο εξής: Σπ. Βρυώνης, *Παρακμή*). — R. Bondoux, *Les villes*, στο B. Geyer - J. Lefort (εκδ.), *La Bithynie au Moyen Âge* [Réalités byzantines 9], Paris 2003 (στο εξής: *Bithynie*), σ. 377-409, εδώ 394-395 (στο εξής: R. Bondoux, *Villes*). — J.-Cl. Cheynet, *L'époque byzantine*, στον ίδιο τόμο, σ. 311-350, εδώ 320 (στο εξής: J.-Cl. Cheynet, *Époque byzantine*). — Chr. Giros, *Les fortifications médiévales*, στον ίδιο τόμο, σ. 209-224, εδώ 220 (στο εξής: Chr. Giros, *Fortifications médiévales*). — J. Lefort, *Les grandes routes médiévales*, στον ίδιο τόμο, σ. 461-472, εδώ 466, 471-472 (στο εξής: J. Lefort, *Grandes routes médiévales*). Αναφέρεται από τον Μιχαήλ Ατταλειάτη και τον Νικηφόρο Βρυέννιο. Βλ. *Ιστορία έκτεθεισα παρὰ Μιχαήλ, προέδρου, κριτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου καὶ τοῦ βήλου, τοῦ Ἀτταλειάτου*, έκδ. Eud. Th. Tsolakis, *Michaelis Attaleiatae Historia* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae L], Athenis 2011, σ. 146.14-17, 148.6-9, 149.4-9, 153.17-23 (= έκδ. I. Pérez Martín, *Miguel Atalíates, Historia. Introducción, edición, traducción y comentario* [Nueva Roma. Bibliotheca Graeca et Latina Posterioris 15], Madrid 2002, σ. 140.5-7, 141.21-24, 142.15-19, 146.15-20). — Νικηφόρος Βρυέννιος, *Ἔγλη ἱστορίας*, έκδ. P. Gautier, *Nicéphore Bryennios Histoire. Introduction, texte, traduction et notes* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae IX], Bruxelles 1975, σ. 179.20-181.1.

³ Για τα Μελάγγεια ή Μαλάγινα βλ. W. M. Ramsay, *Historical Geography* 15-16, 197, 202 κ.ε. — Cl. Foss, *Byzantine Malagina and the Lower Sangarius*, *Anatolian Studies* 40 (1990) 161-183 (στο εξής: Cl. Foss, *Byzantine Malagina*) (= *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor* [Variorum Collected Studies Series 538], Aldershot, Hampshire - Brookfield, VT 1996, αρ. VII). — Σπ. Βρυώνης, *Παρακμή* 26, 32-34, 109, 133 και σημ. 10 (η σημ. στη σ. 497), 138, 168, 195, 220, 257. — Irène Beldiceanu-Steinherr, *L'installation des Ottomans*, στο *Bithynie*, σ. 351-374, εδώ 370. — R. Bondoux, *Villes* 394-395, 408, 409. — J.-Cl. Cheynet, *Époque byzantine* 315, 316-317, 321, 323, 327, 328. — Chr. Giros, *Fortifications médiévales* 209, 213, 220. — J. Lefort, *Grandes routes médiévales* 466. — Élisabeth Malamut, *Les voyageurs à l'époque médiévale*, στο *Bithynie*, σ. 473-484, εδώ 484 (στο εξής: É. Malamut, *Voyageurs*).

⁴ Για την αυτοκρατορική οικογένεια επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού βλ. Στ. Γ. Γεωργίου, *Οι τμητικοί τίτλοι επί Κομνηνών (1081-1185). Συμβολή στη μελέτη των διοικητικών θεσμών του βυζαντινού κράτους*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 284 κ.ε. (στο εξής: Στ. Γ. Γεωργίου, *Τμητικοί τίτλοι*).

την εξέλιξη του περιστατικού⁵. Σε αυτό ίσως συντείνει και το γεγονός ότι το έργο του Ιωάννη Κιννάμου, που φαίνεται δεν έτυχε μιας τελικής επεξεργασίας⁶, παραδίδεται σε ένα μόνο χειρόγραφο, πράγμα που δημιουργεί προβλήματα στην κριτική αποκατάστασή του⁷.

⁵ Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. F. Chalandon, *Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles*, τ. II: *Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180)*, Paris 1912 (ανατ. New York 1960, στη σειρά: Burt Franklin Research and Source Works Series, 2), σ. 215 και σημ. 6, 410 (στο εξής: F. Chalandon, *Comnène*). — Suzanne De Jongh, *La généalogie des Comnène de Byzance*, διδακτορική διατριβή, Bruxelles 1937, σ. 61 (στο εξής: S. De Jongh, *Généalogie*). — D. I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography* [University of London Historical Studies XXII], London 1968, σ. 113 σημ. 1 (αφ. 78) (στο εξής: D. I. Polemis, *Doukai*). — O. Jurewicz, *Andronikos I. Komnenos*, Amsterdam 1970, σ. 51-52 και 52 σημ. 88 (στο εξής: O. Jurewicz, *Andronikos I. Komnenos*). — Patricia Karlin-Hayter, 99. Jean Doukas, *Byzantion* 42 (1972) 259-265, σ. 261 (στο εξής: P. Karlin-Hayter, 99. Jean Doukas). — Ch. M. Brand, *Deeds* 6 και σημ. 26 (η σημ. στη σ. 230), 101 σημ. 43 (η σημ. στη σ. 246). — Κ. Βαζζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. Α'-Β' [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 20α-β], Θεσσαλονίκη 1984, τ. Α', σ. 320 και σημ. 16 (αφ. 66), 394-395 και 395 σημ. 25 (αφ. 78), 479 (αφ. 83), 501, 507 (αφ. 87), τ. Β', σ. 148 (αφ. 128) (στο εξής: Κ. Βαζζός, *Γενεαλογία*). — P. Magdalino, Isaac Sebastokrator (III), John Axouch, and a Case of Mistaken Identity, *Byzantine and Modern Greek Studies* 11 (1987) 207-214 (στο εξής: P. Magdalino, Identity) (= *Tradition and Transformation in Medieval Byzantium* [Variorum Collected Studies Series 343], Aldershot, Hampshire - Brookfield, VT 1991, αφ. XII [στο εξής: P. Magdalino, *Tradition and Transformation*]). — Του ίδιου, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού, 1143-1180*, μτφρ. Αγγλαία Κάσδαγλη, Αθήνα 2008, σ. 316 (στο εξής: P. Magdalino, *Αυτοκρατορία*). — M. J. Angold, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μια πολιτική ιστορία*, μτφρ. Ευαγγελία Καργιανιώτη - επιστ. επιμ. Π. Α. Αγαπητός, Αθήνα 1997, σ. 404 (στο εξής: M. J. Angold, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία*).

⁶ Βλ. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Β', σ. 239. — Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Γ', σ. 637-638.

⁷ Η Έπιτομή του Ιωάννη Κιννάμου διασώζεται στον κώδικα Vaticanus graecus 163, φφ. 221r-268v, του 13^{ου} αιώνα, ο οποίος ανήκε στον Ιωάννη Χορτασμένο. Σώζονται επίσης τέσσερα απόγραφα του κώδικα αυτού. Πρόκειται για τους κώδικες Neapolitanus III B. 26, φφ. 11r-146r, του 16^{ου} αιώνα, Vaticanus Barberinus graecus 167, φφ. 4v-101r, του 17^{ου} αιώνα, Vaticanus Barberinus graecus 192, φφ. 24r-58v, του 17^{ου} αιώνα και Vaticanus Barberinus graecus 242, φφ. 1-309, επίσης του 17^{ου} αιώνα. Αποσπάσματα του έργου περιέχει ο κώδικας Athous Laurae 1866 (Ω 56), φφ. 197-211, του έτους 1791. Η έκδοση του Aug. Meineke στη σειρά της Βόννης (βλ. παρακάτω σημ. 9) στηρίχθηκε στον κώδικα Vaticanus Barberinus graecus 242, απόγραφο του έτους 1637. Στα *desiderata* της έρευνας παραμένει μια νέα κριτική έκδοση του έργου. Για τη χειρόγραφη παράδοση του Ιωάννη Κιννάμου βλ. G. Moravcsik, Συμβολαί εις την χειρόγραφον παράδοσιν τῆς Έπιτομῆς Ἰωάννου τοῦ Κιννάμου, στο *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 311-314 (= *Studia byzantina*, Amstelodami 1967, σ. 293-296). — H. Hunger, *Johannes Chortasmenos (ca. 1370-ca. 1436/37). Briefe, Gedichte und kleine Schriften. Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text* [Wiener Byzantinistische Studien VII], Wien 1969, σ. 14 κ.ε., 20, 52, αφ. 15. — Του ίδιου, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Β', σ. 239, 245-246. — Ch. M. Brand, *Deeds* 10-11 και σημ. 52 (η σημ. στις

Ο Ιωάννης Κίνναμος παραθέτει το περιστατικό στη Μεταβολή μετά την αναφορά του στον τραυματισμό του ανεψιού του αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνού (128)⁸ σε κονταροκτύπημα στην Ηράκλεια της Μυσίας (σημ. Μοναστήρι), την προαγωγή του εξαιτίας του γεγονότος αυτού σε πρωτοσεβαστό και πρωτοβεσιτάριο, τον φθόνο του μετέπειτα αυτοκράτορα Ανδρονίκου Α΄ Κομνηνού (1183-1185) και τις συνεχείς συνωμοσίες του κατά του αυτοκράτορα. Γίνεται επίσης αναφορά στο γεγονός ότι ο αυτοκράτορας έφερε πάντοτε θώρακα, φυλασσόμενος από τις επιβουλές του αδελφού του σεβαστοκράτορα Ισαακίου Κομνηνού (78), ο οποίος είχε δοκιμάσει να υπεξαιρέσει τις αυτοκρατορικές σφραγίδες (βασιλείους σφραγίδας), με τις οποίες επικυρώνονταν οι αυτοκρατορικές δωρεές⁹. Όπως αναφέραμε, για το περιστατικό στη Μεταβολή αφιερώνονται αρκετοί στίχοι: «*Διατρίβοντι ἐν Μελαγγείοις τῷ βασιλεῖ περὶ τινὰ χώρον ᾧ Μεταβολὴ ὄνομα, λόγοι προὔφεροντο ἐπὶ ἀρίστου. Ἐνθα τῶν ἄλλων καθάπαξ ἀπάντων τὰ βασιλέως ἐξαιρόντων ἔργα, ὁ Ἰωάννης τὰ τοῦ πατρὸς μᾶλλον ὑπερῆρε καὶ ὑπερετίθει πολλῶ. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς ἔστεργε τοῖς λεγομένοις καὶ ἡγάπα τοῦ πατρὸς ἐλασσούμενος. Ὡς δ' ἐπαχθῆς τοῖς ἄλλοις Ἰωάννης εἶναι ἐδόκει, ὁ δὲ οὐ μέχρι τούτου τὸν λόγον ἴστησιν. Ἐδοξε γὰρ ἂν ἐπιδείξει πίστεως τῆς πρὸς τὸν οἰχόμενον αὐτοκράτορα ταῦτα προφέρειν, ὅπερ οἶμαι πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ποιεῖν ἴσασιν αἱ γὰρ πρὸς τοὺς μηκέτι ὄντας εὖνοιαι ἐχέγγυοι τοῖς περιοῦσιν εὐγνωμοσύνης τῆς εἰς αὐτοὺς γίνονται. Ὁ μὲν οὖν πρὸς τούτοις καὶ δριμύτερον ἦπτετο καὶ ἡγνωμόνει τῷ υἱῷ. Ὅτε δὴ στάσεως ἀναφθείσης Ἀνδρόνικος μὲν οὗτος θυμοδακῆ τινὰ ἐς τὸν σεβαστοκράτορα ἐπιρρίψας παρ' ὀλίγον ἦλθε τοῦ ξίφει πρὸς αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν ἀφηρῆσθαι, εἰ μὴ βασιλεὺς τε αὐτοῦ τὴν χεῖρα ὑπερέσχε καὶ Ἰωάννης ὁ Δοῦκας, ὃς καὶ αὐτὸς ἐξάδελφος τῷ βασιλεῖ ἦν, τὴν μᾶστιγα ἧ τοὺς ἵππους ἐπέγειν εἰθισται τῷ ξίφει καταφερομένῳ ὑποθεῖς ἀμβλεῖαν ἐπὶ τὴν Ἀνδρονίκου γνάθον ἐνεχθῆναι ἐποίησε τὴν φορᾶν. Ὁ μὲν οὖν τοῦτον ἐρρῦσθη τὸν τρόπον βασιλεὺς δὲ τὴν χεῖρα καθάπερ ἔφην τοῦ Ἀνδρονίκου ὑπερσχὼν ἐπλήγη, οὐ μέντοι καιρίαν ἀλλ' ὅσον ὀλίγον τὴν σάρκα διαστήναι, ἧς τὴν οὐλὴν διὰ*

σ. 232-233). — Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι*, τ. Γ', σ. 637. Για τον κώδικα Vaticanus graecus 163 βλ. I. Mercati - P. Franchi de' Cavalieri, *Codices vaticani graeci*, τ. I: *Codices 1-329* [Bybliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti iussu Pii XI Pontificis Maximi], Romae 1923 (ανατ. Modena 1980), σ. 185-187, αφ. 163.

⁸ Για διευκόλυνση ακολουθώ την πρακτική που καθιέρωσε ο Κ. Βαρζός, δηλώνοντας με το όνομα κάθε προσώπου τον αριθμό που έχει στη *Γενεαλογία των Κομνηνών*.

⁹ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή*, έκδ. Aug. Meineke, *Ioannis Cinnami epitomae rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum* [Coprus Scriptorum Historiae Byzantinae], Bonnae 1836 (ανατ. Αθήναι χ.χ.), σ. 126.1-127.21 (στο εξής: Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή*).

βίου ἐπὶ καρποῦ ἔφερεν. Ἡ μὲν οὖν τούτου φιλονεικία ἐπὶ τοσοῦτον προελθοῦσα κατεσιγάσθη. Βασιλεὺς δὲ Ἰσαάκιον μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐποίησατο ἡμερῶν τινων ἄκρι, Ἰωάννην δὲ κρίσει παραδοὺς δίκην αὐτῷ τὴν εἰρημένην ἐπετίθει πολλῶ τῆς ἐκ τῶν νόμων ἐλάσσω»¹⁰.

Για το συγκεκριμένο περιστατικό έχουν προταθεί διαφορετικές χρονολογήσεις, το 1144-1146¹¹ ή το 1154¹², πειστικότερη όμως θεωρείται η άποψη για μια πρωιμότερη χρονολόγησή του, περί το 1144, ίσως κατά τη διάρκεια της πρώτης εκστρατείας του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού κατά των Τούρκων, οπότε ο ίδιος ο αυτοκράτορας επέβλεψε την κατασκευή ενός κάστρου στα Μελάγγεια¹³. Ήταν τότε που έλαβε το μήνυμα ότι ασθένησε βαριά η πρεσβύτερη αδελφή του Μαρία Κομνηνή (75), σύζυγος του καίσαρα Ιωάννη Δαλασσηνού Ρογηρίου, οπότε επέστρεψε εσπευσμένα στην Κωνσταντινούπολη¹⁴. Δύο χρόνια αργότερα, το 1146, πέρασε από τον Πιθηκά, νοτίως των Μελαγγείων και της Νίκαιας, όπου έκτισε ένα ισχυρό φρούριο¹⁵. Την ίδια χρονιά εγκατέστησε πρόσφυγες από το Φιλομήλιο στην πόλη Πύλαι, βορειοδυτικά των Μελαγγείων και δυτικά του Αστακηνού κόλπου, όπου οικοδόμησε φρούριο¹⁶.

¹⁰ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 127.21-128.23. Για αγγλική μετάφραση του χωρίου βλ. C. M. Brand, *Deeds* 101. — P. Magdalino, *Identity* 207-208. Για γαλλική μετάφραση βλ. Jacqueline Rosenblum, *Jean Kinnamos Chronique* [Publications de la Faculté des lettres et des sciences humaines de Nice 10], Paris 1972, σ. 91-92. Για τουρκική μετάφραση βλ. İşin Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'si (1118-1176)*, Ankara 2001, σ. 97-98.

¹¹ Βλ. Ch. M. Brand, *Deeds* 101 σημ. 43 (η σημ. στη σ. 246). — P. Magdalino, *Identity* 208. — Του ίδιου, *Αυτοκρατορία* 316. — Cl. Foss, *Byzantine Malagina* 163. Πρβλ. Ch. M. Brand, *Deeds* 6, ο οποίος χρονολογεί το επεισόδιο το 1154 περίπου.

¹² Βλ. S. de Jongh, *Généalogie* 61. — K. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 320, 394-395, τ. Β΄, σ. 148.

¹³ Βλ. Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 36.13-19. — Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*, έκδ. I. A. van Dieten, *Nicetae Choniatae Historia*, τ. I-II [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/1-2], Berolini - Novi Eboraci 1975, τ. I, σ. 52.19-22 (στο εξής: Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις*). Για το κάστρο στα Μελάγγεια βλ. Cl. Foss, *Byzantine Malagina* 166-172. — R. Bondoux, *Villes* 394-395. — J.-Cl. Cheynet, *Époque byzantine* 320. — Chr. Giros, *Fortifications médiévales* 220.

¹⁴ Βλ. Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 36.20-37.3.

¹⁵ Βλ. Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 38.18-19. Για τον Πιθηκά βλ. W. M. Ramsay, *Historical Geography* 201-202. — Σπ. Βουώνης, *Παρακμή* 26, 32, 133 και σημ. 10 (η σημ. στη σ. 497), 138, 168, 169, 195. — R. Bondoux, *Villes* 407. — Chr. Giros, *Fortifications médiévales* 216-217.

¹⁶ Βλ. Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 63.15-20. Για την πόλη Πύλαι βλ. W. M. Ramsay, *Historical Geography* 187. — C. Mango, *The Empress Helena, Helenopolis, Pylae, Tra-vaux et Mémoires* 12 (1994) 143-158, σ. 155-158 (στο εξής: C. Mango, *Empress Helena*). — Σπ. Βουώνης, *Παρακμή* 22 και σημ. 57 (η σημ. στη σ. 447), 29 σημ. 135 (η σημ. στη σ. 456), 30 σημ. 141 (η σημ. στις σ. 456-457), 34 σημ. 164 (η σημ. στις σ. 459-460), 47, 96,

Για τα πρόσωπα που συμμετείχαν στο περιστατικό και την εξέλιξη της συμπλοκής έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Πολύ σημαντική είναι η άποψη του Κ. Βαρζού, ο οποίος υποστήριξε ότι ο Ιωάννης — που, όπως φαίνεται, υπήρξε η αφορμή για τη συμπλοκή— ταυτίζεται με τον ανεψιό του αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνό (128), γιο του *σεβαστοκράτορα* Ανδρονίκου Κομνηνού (76)¹⁷. Στη συνέχεια συνεπλάκησαν ο αδελφός του αυτοκράτορα *σεβαστοκράτορας* Ισαάκιος Κομνηνός (78) και ο εξάδελφός του Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός (87), γιος του *σεβαστοκράτορα* Ισαακίου Κομνηνού (36) και μετέπειτα αυτοκράτορας (1183-1185). Ο Ιωάννης Δούκας, ο οποίος επίσης αναμείχθηκε στο επεισόδιο, ταυτίζεται από τον Κ. Βαρζό με τον εξάδελφο του αυτοκράτορα Ιωάννη Δούκα (66), γιο του *καίσαρα* Νικηφόρου Βρουεννίου και της ιστορικού Άννας Κομνηνής (32)¹⁸.

Για την ταύτιση του Ανδρονίκου και του *σεβαστοκράτορος* με τον Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό (87)¹⁹ και τον Ισαάκιο Κομνηνό (78)²⁰ αντίστοιχα δεν υπάρχει αμφισβήτηση. Αντίθετα διαφορετικές απόψεις έχουν εκφραστεί για την ταυτότητα των δύο άλλων προσώπων, τα οποία αναμείχθηκαν στο επεισόδιο, του Ιωάννη και του Ιωάννη Δούκα.

Όσον αφορά την ταυτότητα του Ιωάννη Δούκα, αν και με το όνομα αυτό είναι γνωστοί και άλλοι εξάδελφοι του Μανουήλ Α΄ Κομνη-

102, 109, 195 και σημ. 442 (η σημ. στη σ. 522). Πολλές αναφορές γίνονται στον τόμο *Bithynie*. Βλ. κατ' επιλογήν R. Bondoux, *Villes* 391, 404-405, 408, 409. — J.-Cl. Cheynet, *Époque byzantine* 311, 313 σημ. 20, 314, 319, 323, 328, 349. — Chr. Giros, *Fortifications médiévales* 213. — J. Lefort, *Grandes routes médiévales* 464, 468, 469. — É. Malamut, *Voyageurs* 474-475, 476, 481, 482. Ο W. M. Ramsay, *Historical Geography* 187, χρονολογεί την εγκατάσταση των προσφύγων από το Φιλομήλιο στην πόλη το 1146. Οι C. Mango, *Empress Helena* 156, R. Bondoux, *Villes* 405, και Chr. Giros, *Fortifications médiévales* 213, χρονολογούν την οικοδόμηση του φρουρίου το 1145.

¹⁷ Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 394-395, τ. Β΄, σ. 148.

¹⁸ Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 320, 394-395, 479.

¹⁹ Για τη δράση του Ανδρονίκου Α΄ Κομνηνού πριν από την ανάληψη της εξουσίας τον Μάιο του 1182 βλ. F. Chalandon, *Comnène*, τ. ΙΙ, σ. 426-428, 526 σημ. 2, 528, 529-530. — O. Jurewicz, *Andronikos I. Komnenos* 47-51, 73-75, 133-134. — Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 505-506, 506-507, 517-520 (αφ. 87). — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι* 342 και σημ. 296. — P. Magdalino, *Αυτοκρατορία* 110, 127, 136, 277-278, 324-326, 345, 358-359, 370, 555.

²⁰ Για τον Ισαάκιο Κομνηνό (78) βλ. S. de Jongh, *Généalogie* 61. — B. Ferjančić, *Sevastokratori u Vizantiji, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 11 (1968) 141-192, σ. 157-158, 159-160. — P. Gautier, *L'obituaire du typikon du Pantocrator*, *Revue des Études Byzantines* 27 (1969) 235-262, σ. 258. — Του ίδιου, *Michel Italikos. Lettres et discours* [Archives de l'Orient Chrétien 14], Paris 1972, σ. 35-36 (αφ. 6) (στο εξής: P. Gautier, *Michel Italikos*). — Του ίδιου, *Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator*, *Revue des Études Byzantines* 32 (1974) 1-145, σ. 44 σημ. 31. — Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 391-398 (αφ. 78). — P. Magdalino, *Identity* 207-214. — Του ίδιου, *Αυτοκρατορία* 41, 87, 316 κ.ε. — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι* 214-219, 231-232, 301-303.

νού, είναι περισσότερο πιθανό ότι αυτός ήταν ο Ιωάννης Δούκας (66), ο οποίος ανέπτυξε στρατιωτική δράση επί της βασιλείας του εξαδέλφου του Μανουήλ²¹. Για τον Ιωάννη Δούκα (83), δευτερότοκο γιο του σεβαστοκράτορα Ανδρονίκου Κομνηνού (35), δεν διαθέτουμε καμιά πληροφορία, εκτός του ότι παρακάθησε στη Σύνοδο της 6^{ης} Μαρτίου 1166²². Ο Ιωάννης Δούκας (90), πρωτότοκος γιος του πανσεβαστοῦ-περτάτου Κωνσταντίνου Αγγέλου και της θείας του αυτοκράτορα Θεοδώρας Κομνηνής (38)²³, ήταν σχετικά μικρός σε ηλικία τη στιγμή του επεισοδίου στη Μεταβολή, καθώς σύμφωνα με τον Κ. Βαρζό γεννήθηκε περί το 1125/1127²⁴. Ο Ιωάννης Κομνηνός (84), πρωτότοκος γιος του θείου του αυτοκράτορα σεβαστοκράτορα Ισαακίου Κομνηνού (36), εκτός του ότι δεν έφερε το επώνυμο Δούκας, πρέπει να αποκλειστεί διότι από το 1139 είχε καταφύγει στους Τούρκους, πρώτα στον Δανισμενδίδη εμίρη της Καππαδοκίας Μοχάμεντ (Mohammed, 1134/1135-1140) και στη συνέχεια στον σουλτάνο του Ικονίου Μασούντ Α΄ (Masūd I, 1116-1155), όπου ασπάστηκε τον Μουσουλμανισμό²⁵. Ένας ακόμη εξάδελφος του Μανουήλ με το βαπτιστικό όνομα *Ιωάννης*, γιος του πανυπερσεβάστου Νικηφόρου Κατακαλών Ευφορβηνού και της θείας του αυτοκράτορα Μαρίας Κομνηνής (33), είναι γνωστός μόνο από ένα σημείωμα στον κώδικα Panaghia Kamariotissa 29, φ. 39r, του δευτέρου μισού του 12^{ου} ή των αρχών του 13^{ου} αιώνα, που περιλαμβάνει ένα λειτουργικό Τυπικό της μονής του Χριστού του Φιλανθρώπου στην Κωνσταντινούπολη (φφ. 1r-173v)²⁶. Πέραν του Κ. Βαρζού, την

²¹ Για τον Ιωάννη Δούκα (66) βλ. S. de Jongh, *Généalogie* 32-33. — D. I. Polemis, *Doukai* 113 (αρ. 78). — Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 317-326 (αρ. 66). — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι* 261 και σημ. 232, 341 και σημ. 290, 360 και σημ. 356.

²² Για τον Ιωάννη Δούκα (83) βλ. S. de Jongh, *Généalogie* 42. — D. I. Polemis, *Doukai* 136 (αρ. 109). — P. Gautier, *Michel Italikos* 34 (αρ. 5). — Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 479 (αρ. 83). — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι* 342 και σημ. 294, 360 και σημ. 350. Για την αναφορά του στα πρακτικά της Συνόδου της 6^{ης} Μαρτίου 1166 βλ. Στ. Ν. Σάκκος, «Ο Πατήρ μου μείζων μου ἔστιν», τ. Β΄: *Ἐριδες καὶ σύνοδοι κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα* [Σπουδαστήριο Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματολογίας 8], Θεσσαλονίκη 1968, σ. 153.13-159.32 (αρ. 5), ἐδὼ 153.26-30.

²³ Για τον Ιωάννη Δούκα (90) βλ. D. I. Polemis, *Doukai* 87-88 (αρ. 40). — Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 641-649. — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι* 342 και σημ. 297, 359 και σημ. 344, 361 και σημ. 358, 446.

²⁴ Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 641 (αρ. 90).

²⁵ Για τον Ιωάννη Κομνηνό (84) βλ. S. de Jongh, *Généalogie* 42-43 και 43 σημ. 7. — Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 241, 243-244 (αρ. 36), 480-485 (αρ. 84). — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι* 223-224, 261-262 και σημ. 234, 342.

²⁶ Matoula Kouroukou - J.-Fr. Vannier, *Commemoraisons des Commènes dans le ty-pikon liturgique du monastère du Christ Philanthrope* (MS. Panaghia Kamariotissa 29), *Revue des Études Byzantines* 63 (2005) 41-69, σ. 45, αρ. 12. Για τον Ιωάννη Κατακαλών Ευφορβηνό βλ. *αυτόθι*, σ. 53 (αρ. 12).

άποψη ότι ο Ιωάννης Δούκας του περιστατικού ήταν ο Ιωάννης Δούκας (66) δέχεται ο Δ. Ι. Πολέμης²⁷, ενώ ο P. Magdalino τον θεωρεί ως τον πιο πιθανό από τους τρεις εξαδέλφους του Μανουήλ με το όνομα *Ἰωάννης*²⁸. Ο P. Gautier ταυτίζει τον Ιωάννη Δούκα του περιστατικού με τον Ιωάννη Δούκα (83)²⁹.

Περισσότερο προβληματισμό δημιουργεί η ταύτιση του Ιωάννη, ο οποίος σύμφωνα με την αφήγηση του Ιωάννη Κιννάμου φαίνεται ότι ξεκίνησε το επεισόδιο. Εκτός από τον Κ. Βαρζό, την άποψη ότι πρόκειται για τον Ιωάννη Κομνηνό (128) υποστήριξε και ο C. M. Brand³⁰, ενώ την ταύτιση θεωρούν πιθανή ο O. Jurewicz³¹ και η Patricia Karlin-Hayter³².

Σε αντίθεση με τους παραπάνω ερευνητές, ο P. Magdalino προέβαλε τη γνώμη ότι αυτός ήταν ο Ιωάννης Αξούχ³³, ο γνωστός αξιωματούχος της βασιλείας του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143), ο οποίος συνέχισε τη δράση του και επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού³⁴.

²⁷ D. I. Polemis, *Doukai* 113 σημ. 1.

²⁸ P. Magdalino, *Identity* 209.

²⁹ P. Gautier, *Michel Italikos* 34 και σημ. 20.

³⁰ Ch. M. Brand, *Deeds* 6 και σημ. 26 (η σημ. στη σ. 230).

³¹ O. Jurewicz, *Andronikos I. Komnenos* 52 σημ. 88.

³² P. Karlin-Hayter, 99. Jean Doukas 261.

³³ P. Magdalino, *Identity* 211-214. Βλ. και του ίδιου, *Αυτοκρατορία* 316.

³⁴ Για τον Ιωάννη Αξούχ βλ. F. Chalandon, *Comnène*, τ. II, σ. 19-20, 30 σημ. 5, 46 κ.ε. — Κ. Μ. Μέλιος, *Ὁ μέγας δομέστικος τοῦ Βυζαντίου Ἰωάννης Ἀξούχος καὶ ὁ πρωτοστράτωρ νῆος αὐτοῦ Ἀλέξιος*, ἐν Ἀθήναις 1932, σ. 15-35. — S. de Jongh, *Généalogie* 61. — R. Guiland, *Le grand domesticat à Byzance*, *Échos d'Orient* 37 (1938) 53-64, σ. 55 (= *Recherches sur les institutions byzantines*, τ. I [Berliner byzantinistische Arbeiten 35], Berlin - Amsterdam 1967, σ. 405-426, ἐδῶ 407-408 [στο ἐξῆς: R. Guiland, *Recherches*]). — V. Laurent, *Le grand domesticat*. Notes complémentaires, *Échos d'Orient* 37 (1938) 65-72, σ. 67 και σημ. 3, 71 και σημ. 5. — Του ίδιου, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*, τ. II: *L'administration centrale*, Paris 1981, σ. 507 (αφ. 941). — P. Gautier, *Michel Italikos* 41-44 (αφ. 8). — Κ. Βαρζός, Σπουδή βυζαντινών προσωπογραφιών. Αλέξιος Κομνηνός - Ειρήνη η Ρωσική και οι άτυχοι απόγονοί τους, *Βυζαντινά* 7 (1975) 129-175, σ. 137-139. — Του ίδιου, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 184 (αφ. 32), 205 σημ. 13, 205-207 (αφ. 34) κ.ε. — P. Magdalino, *Identity* 207-214. — Του ίδιου, *Αυτοκρατορία* 106, 316, 320 κ.ε. — J. Nesbitt - N. Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, τ. III: *West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient* [Dumbarton Oaks Research Library and Collection], Washington, D.C. 1996, σ. 175-176 (αφ. 99.8). — Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, Μια περίπτωση πολιτικής προπαγάνδας (έτ. 1144), *Βυζαντινά* 21 (2000) (= *Αφιέρωμα στη μνήμη του Καθηγητή Ιωάννη Ε. Καραγιαννόπουλου*) 379-383, σ. 382-383 (στο ἐξῆς: Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Περίπτωση) (= *Βυζαντινή Αυτοκρατορία - Νεότερος Ελληνισμός. Συμβολή στην έρευνα*, τ. Β΄, Αθήνα 2006, σ. 277-282, ἐδῶ 281-282 [στο ἐξῆς: Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία - Νεότερος Ελληνισμός*]). — Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, *Εκστρατεία* 202-203 κ.ε. — J. H. Pryor - Elizabeth M. Jeffreys, *The Age of the Δρόμων. The Byzantine Navy ca 500-1204* [The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, 62], Leiden - Boston, MA 2006, σ. 113-114. — Στ. Γ.

Αναφέρουμε, τέλος, την άποψη που υποστήριξε παλαιότερα ο F. Chalandon, ότι η αναφορά του Ιωάννη στη φράση *ὁ Ἰωάννης τὰ τοῦ πατρὸς μᾶλλον ὑπερῆρε* οφείλεται σε λάθος του αντιγραφέα και πρέπει να αντικατασταθεί με το όνομα *Ἰσαάκιος*³⁵. Την άποψη αυτή υιοθετεί ο Ch. M. Brand³⁶. Στην περίπτωση όμως αυτή θα σήμαινε ότι ο Ιωάννης, ο οποίος τιμωρήθηκε από τον αυτοκράτορα μετά τη λήξη του επεισοδίου, ήταν ο Ιωάννης Δούκας, πράγμα ανεξήγητο.

Με βάση τη μελέτη του παραπάνω χωρίου του Ιωάννη Κιννάμου και τις σχετικές πηγές της περιόδου, πιστεύω ότι δεν υπάρχει λόγος για την αμφισβήτηση της άποψης για την ταύτιση του Ιωάννη με τον Ιωάννη Κομνηνό (128).

Ο Ιωάννης Κίνναμος, στην περιγραφή του περιστατικού, αναφέρεται στον Ιωάννη Κομνηνό (128) μόνο με το βαπτιστικό του όνομα, αφού διευκρινίζει την ταυτότητά του αμέσως πιο πριν, στο ίδιο κεφάλαιο: «... *τετύχηκε τὸν Ἀνδρονίκου τοῦ σεβαστοκράτορος παῖδα Ἰωάννην, περικαλλῆ τινα νεανίαν καὶ ἀγαλματίαν ...*»³⁷. Όταν αναφέρεται σε αυτόν στο επόμενο κεφάλαιο θα χρειαστεί να διευκρινίσει ξανά την ταυτότητά του με τη φράση *Ἰωάννης ὁ βασιλέως ἀδελφιδούς*³⁸. Αμέσως μετά, στο ίδιο κεφάλαιο, θα αναφερθεί σε αυτόν χωρίς άλλες διευκρινίσεις ή με μνεία του τίτλου του³⁹. Σε άλλα σημεία του έργου του, πριν και μετά τη διήγηση για το επεισόδιο στη Μεταβολή, αναφέρεται σε αυτόν ως *ἀδελφιδούν* του αυτοκράτορα ή ως *πρωτοσεβαστόν*⁴⁰.

Γεωργίου, *Τιμητικοί τίτλοι* 208 και σημ. 14, 262-263 και σημ. 237, 302, 305, 311, 395 και σημ. 458, 401.

³⁵ F. Chalandon, *Comnène*, τ. II, σ. 215 σημ. 6. Βλ. και M. J. Angold, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία* 404, ο οποίος υποστηρίζει ότι ήταν ο αδελφός του Μανουήλ Ισαάκιος που άρχισε να προκαλεί, επιμένοντας ότι τα κατορθώματά του ήταν πολύ κατώτερα από εκείνα του πατέρα τους.

³⁶ Ch. M. Brand, *Deeds* 101 και σημ. 43 (η σημ. στη σ. 246).

³⁷ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 126.2-3.

³⁸ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 129.10-11.

³⁹ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 130.10-11: «*Ἰωάννην δὲ οὐ̅περ ἄρτι ἐμνήσθην σὺς ὑπαντιάσας τοῖς ὁδοῦσι διεσπάραξεν*», 130.16-17: «*... κατὰ Ἰωάννου καὶ λέγων αἰεὶ καὶ φρονῶν*», 130.20-21: «*... διὰ τούτων δῆθεν τὸν πρωτοσεβαστον αἰνιττόμενος*».

⁴⁰ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 51.2-5: «*... καὶ πρό γε πάντων Ἰωάννης, ὃν ἄτε ἀδελφιδούν αὐτῷ ὄντα ἐς τὸ τῶν πρωτοσεβαστῶν χρόνοις ὕστερον ἀνεγράψατο ἀξίωμα*», 105.2-4: «*Βασιλεὺς δὲ συναισθήσεως αὐτῷ γενομένης Ἰωάννην ἅμα στρατεύματι τὸν πρωτοσεβαστον ἐπιβοηθήσοντα ἐπεμψε*», 178.21-23: «*Ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον Ἰωάννης ὁ τοῦ βασιλέως ἀδελφιδούς τὴν χώραν τότε διέπων ...*», 179.2: «*... ξυνεπεξῆει τούτῳ καὶ ὁ Ἰωάννης ...*», 238.4-6: «*Μίαν τοίνυν τῶν τοῦ πρωτοσεβαστοῦ ἀρμοσάμενος [ενν. ο Αμάριχος Α΄ της Ιερουσαλήμ (Amaury I, 1163-1174)] θυγατέρων ὁμώμοκε λοιπὸν καὶ αὐτός, ὅσα καὶ Βαλδουῖνος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ πρότερον*», 287.9-11: «*Εἶποντο δὲ αὐτῷ ἐκ βασιλέως οἱ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν κατὰξοντες Ἰωάννης τε ὁ πρωτοσεβαστος καὶ τῶν ἐπὶ δόξης ἄλλοι*».

Από την άλλη ο Ιωάννης Κίνναμος αναφέρεται στον Ιωάννη Αξούχ σε διάφορα σημεία στο έργο του. Εκτός από την πρώτη αναφορά, όπου γίνεται λόγος στην καταγωγή του (*ἐς Πέρσας τὸ γένος ἀναφέροντα*)⁴¹, η ταυτότητά του διευκρινίζεται με τη μνεία του αξιώματός του ως *μεγάλου δομεστίκου*⁴². Πουθενά δεν γίνεται αναφορά σε αυτόν μόνο με το βαπτιστικό του όνομα.

Σε ό,τι αφορά το ερώτημα, πώς ο Ιωάννης Κομνηνός (128), ο οποίος αγαπούσε ιδιαίτερα τον θείο και ευεργέτη του Μανουήλ Α΄ Κομνηνό⁴³, επαινούσε ενώπιόν του, με υπερβάλλοντα μάλιστα ζήλο, τον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό, την απάντηση δίνει ο Ιωάννης Κίνναμος, αφού μελετηθεί προσεκτικότερα το χωρίο. Ο έπαινος του Ιωάννη Κομνηνού (128) για τον παππού του Ιωάννη Β΄ Κομνηνό δεν μειώνει τον Μανουήλ, τον οποίον αντίθετα ευχαριστούσε η πράξη αυτή. Όπως γράφει ο Ιωάννης Κίνναμος, *ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς ἔστρεψε τοῖς λεγομένοις καὶ ἡγάπα τοῦ πατρὸς ἐλασσοῦμενος*. Η στόχευση λοιπόν του Ιωάννη Κομνηνού (128) δεν ήταν να μειωθεί ο θείος του, αλλά αντίθετα να τον ευχαριστήσει. Γι' αυτό άλλωστε ο αυτοκράτορας δεν αντέδρασε καθόλου, αν και οι άλλοι παριστάμενοι δυσανασχετούσαν.

Κάποια στιγμή όμως φαίνεται ότι ο Ιωάννης Κομνηνός (128) ξεπέρασε τα όρια και αυτό προκάλεσε περισσότερη αναστάτωση. Τότε ξέσπασε το επεισόδιο μεταξύ του *σεβαστοκράτορα* Ισαακίου Κομνηνού (78) και του Ανδρονίκου Α΄ Κομνηνού (87). Είναι όμως φανερό ότι για τη συμπλοκή των προσώπων αυτών δεν ευθύνονται τα λεγόμενα του Ιωάννη Κομνηνού (128). Σίγουρα υπήρξαν η αιτία για να προκληθεί αναστάτωση στο γεύμα, αλλά η συμπλοκή προφανώς αποτέλεσε αφορμή για τον Ισαάκιο Κομνηνό (78) και τον Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό

⁴¹ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 5.21-22: «... τῶν δέ τινα εὐνουστᾶτων αὐτῷ Ἰωάννης ἐς Πέρσας τὸ γένος ἀναφέροντα ἅμα στρατεύματι τῆς πόλεως ἀποπειρασόμενον ἐπεμψε».

⁴² Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 47.18-19: «... καὶ Ἰωάννη τῷ τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν δομεστίκῳ ...», 48.6-9: «Ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς ἄλλους πρὸς ταῖς ἐνέδραις, καθάπερ εἴρηται, ἀπολιπὼν αὐτὸς σὺν τῷ ἀδελφῷ καὶ τῷ δομεστίκῳ τοῦ Πουπάκη τὴν ὁδὸν σφίσις ὑποδεικνύντος ἢ τάχους εἶχεν ἐπ' ἐκείνους ἤλανε», 51.7-8: «Ὁ δὲ δομεστικός Ἰωάννης τοῦ βασιλέως ἐτι τοῖς πολεμίοις ἐμπλεκόμενον κατόπιν ἀπολειφθεὶς ...», 51.16-18: «Ὅτε δὴ αὐτὸς Ἰωάννης καὶ τῶν ἄλλων Ῥωμαίων πολλοὶ ὠνειδιζόν τε αὐτῷ τὴν τόλμαν καὶ οὐ πόρρω θράσους εἶναι τὰ τοιαῦτα διετείνοντο», 102.1-3: «... τὸ δὲ ναυτικὸν ἅπαν Ἰωάννη τῷ τῶν ἀνατολικῶν καὶ ἐσπερίων δομεστίκῳ πιστεύσας ...», 102.6-7: «Εἶτε δὲ ἀπειρία τῇ περὶ τὰ ναυμαχικὰ τοῦτο τῷ δομεστίκῳ διημάρητο ...», 102.11-13: «... εἶτε οὖν οὕτως εἶτ' ἐκείνως, οὐδὲν ὅμως ὁ δομεστικός ὦν πρὸς βασιλέως ἐντέταλτο πέρατι διδοὺς εἰκὴ τὸν καιρὸν ἔτριβεν».

⁴³ Για την αγάπη και την προσήλωση του Ιωάννη Κομνηνού (128) στον θείο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνό σώζονται πολλές μαρτυρίες στις πηγές. Βλ. Κ. Βαζζός, *Γενεαλογία*, τ. Β΄, σ. 143, 145-146 (αφ. 128). — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τμητικοί τίτλοι* 315-316 και σημ. 207, 319 και σημ. 230.

(87) να εκδηλώσουν τον ευερέθιστο χαρακτήρα τους. Από τη μια ήταν πολύ νωπά τα γεγονότα της διαδοχής του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού και ο πικραμένος από την εξέλιξη των πραγμάτων Ισαάκιος Κομνηνός (78) αναζητούσε αφορμή για να εκδηλώσει την αντίθεσή του. Από την άλλη ο Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός (87), τον οποίον ίσως από τότε χώριζε θανάσιμη έχθρα με τον Ιωάννη Κομνηνό (128), θέλησε προφανώς να κάνει μια επίδειξη πίστης προς τον αυτοκράτορα⁴⁴. Ήταν κάτι που ταίριαζε στον χαρακτήρα των δύο προσώπων, σύμφωνα με όσα γνωρίζουμε γι' αυτούς από τις πηγές⁴⁵.

Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε, αφού ο Ιωάννης Κίνναμος δεν ξεκαθαρίζει επακριβώς τι συνέβη, ότι στη συζήτηση υπήρξε κάποια λογομαχία μεταξύ του Ανδρονίκου Α΄ Κομνηνού (87) και του Ιωάννη Κομνηνού (128), τους οποίους, όπως είπαμε, χώριζε ίσως από τότε μεγάλη έχθρα. Ο Ισαάκιος Κομνηνός (78), βρίσκοντας αφορμή να εμπλακεί, πρέπει να πήρε το μέρος του Ιωάννη και συνεπλάκη με τον Ανδρόνικο. Η συνέχεια είναι γνωστή, αν και παλαιότερα ο F. Chalandon είχε παρερμηνεύσει το κείμενο⁴⁶. Ο Ισαάκιος επιτέθηκε με το ξίφος στον Ανδρόνικο και θα του έκοβε το κεφάλι, αν δεν επενέβαινε ο αυτοκράτορας με το χέρι του και ο Ιωάννης Δούκας (66) δεν άλλαξε με το μαστίγιό του τη φορά του ξίφους. Το αποτέλεσμα ήταν ο ελαφρύς τραυματισμός του αυτοκράτορα στον καρπό, που του άφησε μόνιμη ουλή.

Ως τιμωρία ο αυτοκράτορας απομάκρυνε τον αδελφό του Ισαάκιο Κομνηνό (78) λίγες μέρες από κοντά του, ενώ τον Ιωάννη Κομνηνό (128) εισήγαγε σε δίκη, όπου όμως τιμωρήθηκε με τη χαμηλότερη ποινή. Ο Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός (87) δεν τιμωρήθηκε. Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι ο Ιωάννης και ο Ισαάκιος θεωρήθηκαν ως οι υπαίτιοι της συμπλοκής, ο πρώτος διότι στάθηκε η αφορμή για να δημιουργηθεί η αναστάτωση και ο δεύτερος διότι επιτέθηκε στον Ανδρόνικο. Στον Ανδρόνικο δεν αποδόθηκε καμιά ευθύνη. Είχε άλλωστε παρουσιαστεί ως υποστηρικτής του αυτοκράτορα.

⁴⁴ Στην έχθρα του Ανδρονίκου Α΄ Κομνηνού (87) και του Ιωάννη Κομνηνού (128), αιτία της οποίας υπήρξε η αντιζηλία των δύο ανδρών και η παράνομη σχέση του πρώτου με την αδελφή του δευτέρου Ευδοκία Κομνηνή (130), αναφερόμαστε παρακάτω.

⁴⁵ Για τον χαρακτήρα του Ισαακίου Κομνηνού (78) βλ. Ιωάννης Κίνναμος, *Επιτομή* 29.7-11. — Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησης* 45.15-20, 52.11-14. Για τον Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό σώζονται αρκετές αναφορές στις πηγές, από τις οποίες βλ. *Εὔσταθίου τοῦ Θεσσαλονίκης συγγραφή τῆς εἴθε ὑστέρας κατ' αὐτὴν ἀλώσεως*, ἐκδ. St. Kyriakidis, *La espugnazione di Tessalonica. Testo critico, introduzione, annotazioni* [Testi e Monumenti, Testi 5], ιταλική μτφρ. V. Rotolo, Palermo 1961, σ. 14.18-16.15, κυρίως 16.4-5.

⁴⁶ Ο F. Chalandon, *Comnène*, τ. II, σ. 215 σημ. 6, παρουσιάζει τον Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό να έχει σύρει το ξίφος εναντίον του Ισαακίου Κομνηνού (78).

Όπως αναφέραμε, ο P. Magdalino υποστηρίζει ότι ο Ιωάννης του περιστατικού στη Μεταβολή ήταν ο Ιωάννης Αξούχ, τον οποίον ταυτίζει με τον μέγαν στρατάρχη που αναφέρει ο Ιωάννης Κίνναμος αμέσως πριν από την αναφορά του στο περιστατικό, όταν κάνει λόγο για την προσπάθεια υπεξαίρεσης των αυτοκρατορικών σφραγίδων από τον Ισαάκιο Κομνηνό (78). Οι επιβουλές του Ισαακίου έκαναν τον αυτοκράτορα να φορέι μόνιμα θώρακα: «Ἐλέγετο δὲ ὡς καὶ τεθωράκιστο τὰ πρῶτα καὶ σχεδόν τι ἐκάστοτε πρὸς τοῖς ὅπλοις ἦν, τὰς ὡς ἔφερετο τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰσαακίου καὶ τοῦ μεγάλου στρατάρχου φυλαττόμενος ἐπιβουλὰς, κἄν οὗτος οὐδὲν ἄλλο αὐτὸν μέχρι τέλους ἔδρασεν ἄχαρι ὅτι μὴ τὰς βασιλείους ἀφείλετο σφραγίδας, δι' ὧν ὑποσημαίνεσθαι τὰς δωρεὰς βασιλεὺς εἴωθεν»⁴⁷.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο όρος *στρατάρχης* απαντά από παλιά στις πηγές με ποικίλες σημασίες και, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις από τον 11^ο αιώνα χρησιμοποιείται για αξιωματούχους που κατείχαν το αξίωμα του *μεγάλου δομεστίκου*, εξακολουθούσε να έχει μια ευρύτερη σημασία για αξιωματούχους που ασκούσαν στρατιωτικά καθήκοντα⁴⁸.

Είναι ενδιαφέρον ότι ο Ιωάννης Αξούχ απαντά ως *στρατάρχης* σε έναν λόγο του Νικηφόρου Βασιλάκη προς τον ίδιο: «Ἦδει σε καὶ ἀνδρεῖον καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τὰς χεῖρας γεγυμνασμένον εἰς πόλεμον οὐκοῦν σοι καὶ τὸ εὖνον οὐκ ἀθαύμαστον παραλέλοιπε καὶ τὸ ἀνδρεῖον οὐκ εἶασεν ἀδεξίωτον, ἀλλὰ σε καὶ στρατάρχη ἐτίμησε, καὶ νῦν πάσης μὲν ἐώας ἐπιστατεῖς φάλαγγος, κοσμεῖς δὲ καὶ ὅσον ἐν ὅπλοις ἐσπέριον, καὶ σε μέγαν οἶδασι πάντες μεγάλου βασιλέως ὑπο-

⁴⁷ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομὴ* 127.15-20.

⁴⁸ Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos* [The British Academy Supplemental Papers I], London 1911 (ανατ. New York 1958), σ. 36, 106-114. — V. Laurent, *Mélanges d'épigraphie grecque et de sigillographie byzantine, Échos d'Orient* 31 (1932) 419-445, σ. 435-437 (αφ. 6). — R. Guiland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Les termes désignant le commandant en chef des armées byzantines, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 29 (1959) 35-77, σ. 61 (= του ίδιου, *Recherches*, τ. I, σ. 380-404, εδώ 394-395). — Hélène Glykatzis-Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles, Bulletin de Correspondance Hellénique* 84 (1960) 1-109 (= αυτοτ. έκδ. Athènes - Paris χ.χ. = *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance* [Variorum Collected Studies Series 5], London 1971, αφ. VIII), σ. 27 σημ. 6. — A. Hohlweg, *Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen* [Miscellanea Byzantina Monacensia I], München 1965, σ. 131. — N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire* [Le monde byzantin], Paris 1972, σ. 88 σημ. 26, 108 σημ. 64, 327, 328. — A. Kazhdan, «Stratarches», *The Oxford Dictionary of Byzantium*, εκδ. A. P. Kazhdan κ.ά., τ. I-III, New York - Oxford 1991 (στο εξής: *ODB*), τ. III, σ. 1962.

στράτηγον καὶ τεθήπαισι»⁴⁹. Με τον όρο αυτόν όμως αποκαλούνται και δύο μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας την ίδια περίοδο, γαμβροί από αδελφή του αυτοκράτορα. Ο ένας είναι ο πανυπερσεβαστος και μέγας δουξ Στέφανος Κοντοστέφανος, σύζυγος της δευτερότοκης θυγατέρας του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού Άννας Κομνηνής (77)⁵⁰, για τον οποίον ο καλούμενος Μαγγάνειος Πρόδρομος χρησιμοποιεί τη φράση: «... ὃ στεφανίτα Στέφανε καὶ μάρτυς καὶ στρατάρχα!»⁵¹. Ο δεύτερος είναι ο πρωτοπανσεβαστοῦπέρτατος Μανουήλ Ανεμάς, σύζυγος της τρίτοτοκης θυγατέρας του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού Θεοδώρας Κομνηνής (79)⁵², τον οποίον ο Θεόδωρος Πρόδρομος αναφέρει ως στρατάρχη δεξιὸν βουληφόρον και στρατάρχη τὸν μέγαν⁵³. Η περίπτωση του είναι αρκετά ενδιαφέρουσα, αφού δεν κατείχε κάποιο συγκεκριμένο στρατιωτικό αξίωμα, αλλά συμμετείχε ενεργά στις στρατιωτικές επιχειρήσεις⁵⁴.

Παρόμοια με αυτήν του Μανουήλ Ανεμά είναι η περίπτωση του Ισαακίου Κομνηνού (78). Ο Ιωάννης Κίνναμος τον αναφέρει ως μέγαν στρατάρχη, αφού, όπως μαρτυρείται στις πηγές, στην αρχή της βασιλείας του αδελφού του συμμετείχε σε κάποιες εκστρατείες και διαδραμάτισε ρόλο στον στρατό⁵⁵.

⁴⁹ Νικηφόρος Βασιλάκης, *Λόγοι*, έκδ. Α. Garzya, *Nicephori Basilacae orationes et epistolae* [Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana], Leipzig 1984, σ. 10-91 (αφ. Β), αρ. 5 (Τοῦ αὐτοῦ [sc. τοῦ Βασιλάκη] λόγος εἰς τὸν σεβαστὸν καὶ μέγαν δομῆστικὸν πάσης ἀνατολῆς καὶ δύσεως κύριον Ἰωάννην), σ. 84.1-91.19, εδῶ 88.18-24 (= έκδ. Α. Garzya, *Encomio inedito di Niceforo Basilace per Giovanni Axuch*, *Rivista di Studi Bizantini e Neellenici* ν.σ. 6-7 [16-17] [1969-1970] 71-91, σ. 75.1-84.236, κυρίως 80.144-149).

⁵⁰ Για τον Στέφανο Κοντοστέφανο βλ. Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 380-390 (αφ. 77). — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τμητικοί τίτλοι* 242-243, 311-312.

⁵¹ Μαγγάνειος Πρόδρομος, *Μονωδία ἐπὶ τῷ σεβαστῷ τῷ νίῳ τοῦ κυροῦ ἰσαακίου τοῦ σεβαστοῦ, τῷ συζύγῳ τῆς σεβαστῆς, τῆς βασιλίσσης, πληγέντι ξίφει τὴν χεῖρα*, Marcianus graecus XI 22, φφ. 69ν-70ν, έκδ. E. Miller, *Scriptores Graeci bellorum a Francis dei signa sequentibus in Syria susceptorum*. Appendix. II. Ex Theodori Prodromi carminibus ineditis, στο *Recueil des historiens des croisades publié par les soins de l'Académie Royal des inscriptions et belles-lettres, Historiens grecs*, τ. II, Paris 1881, σ. 741-774, εδῶ 772.1-774.265 (εκδίδονται οι στ. 1-14, 43-45, 51-57, 64-83, 119-122, 152-158, 204-208, 249-265), κυρίως 773.57.

⁵² Για τον Μανουήλ Ανεμά βλ. Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 399-411 (αφ. 79). — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τμητικοί τίτλοι* 245-247, 312-313.

⁵³ Θεόδωρος Πρόδρομος, *Ποιήματα*, έκδ. W. Hörandner, *Theodoros Prodromos. Historische Gedichte* [Wiener byzantinistische Studien XI], Wien 1974, αρ. LIV (*Μονωδικὸ ἐπὶ τῷ γαμβρῷ τῶν βασιλέων κυρῷ Μανουήλ τῷ Ἄνεμά*), σ. 450.1-455.209, εδῶ 450.27, 451.49.

⁵⁴ Βλ. Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Α΄, σ. 401-403. — Στ. Γ. Γεωργίου, *Τμητικοί τίτλοι* 247, 312.

⁵⁵ Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 47.17-23, 48.6-9, 49.8-21.

Η περίπτωση να πρόκειται για τον Ιωάννη Αξούχ πρέπει να αποκλειστεί για διάφορους λόγους. Κατ' αρχήν, όπως είδαμε, ο Ιωάννης Κίνναμος, όποτε γράφει γι' αυτόν, τον αναφέρει με το βαπτιστικό όνομά του και το αξίωμά του ως *μεγάλου δομεστίκου*. Και συντακτικά όμως δεν ταιριάζει στη φράση *τὰς ὡς ἐφέρετο τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰσαακίου καὶ τοῦ μεγάλου στρατάρχου φυλαττόμενος ἐπιβουλὰς* να γίνεται αναφορά σε δύο πρόσωπα, αφού η εναντιωματική πρόταση που ακολουθεί (*καὶν οὗτος οὐδὲν ἄλλο αὐτὸν μέχρι τέλους ἔδρασεν ἄχαρι ὅτι μὴ τὰς βασιλείους ἀφείλετο σφραγίδας*) αναφέρεται σε ένα πρόσωπο, εμφανώς τον Ισαάκιο Κομνηνό (78)⁵⁶.

Το σημαντικότερο όμως εμπόδιο, για να δεχθούμε ότι ο *μέγας στρατάρχης* που επιβουλευόταν τον αυτοκράτορα ήταν ο Ιωάννης Αξούχ, είναι οι γνώσεις μας για τη δράση του *μεγάλου δομεστίκου* κατά τα πρώτα έτη της βασιλείας του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού⁵⁷. Εκτός της ουσιαστικής συμβολής του στη διασφάλιση του θρόνου για τον Μανουήλ τον Απρίλιο του 1143, με την εσπευσμένη αποστολή του στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τον *χαρτουλάριο* Βασίλειο Τζιντζιλούκη

⁵⁶ Ιωάννης Κίνναμος, *Επιτομή* 127.16-19.

⁵⁷ Πέραν της σχετικής βιβλιογραφίας, βλ. και την πολύ ενδιαφέρουσα άποψη της Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Περίπτωση 379-383 (= της ίδιας, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία – Νεότερος Ελληνισμός 277-282*), η οποία θεωρεί τον Ιωάννη Αξούχ ως τον εμπνευστή του μέτρου φορολογικών απαλλαγών των *προσκαθημένων ιερέων και δημοσιακών τελεστών*, που θεσπίστηκε με χρυσόβουλλο τον Φεβρουάριο του 1144. Για το χρυσόβουλλο βλ. Ι. και Π. Ζέπος (έκδ.), *Jus Graecoromanum*, τ. Α΄, Αθήναι 1931, αρ. LIH (έτος 1144), σ. 366.1-15 (= C. E. Zachariae von Lingenthal [έκδ.], *Jus Graeco-Romanum*, τ. III, Leipzig 1857, αρ. LIH [έτος 1144], σ. 432.1-15). Αναφορά γίνεται και στα σχόλια του Θεοδώρου Βαλασαμώνος στον κανόνα Δ΄ της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου (787). Βλ. *Κανόνες τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἐβδόμης συνόδου*, έκδ. Γ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων, ἐκδοθέν, σὺν πλείσταις ἄλλαις τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετὰ τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν, καὶ διαφόρων ἀναγνωσμάτων*, τ. Β΄, Αθήνησιν 1852 (ανατ. Αθήνα 1992), σ. 555-646, ἐδώ 570.11-18. Από τη σχετική βιβλιογραφία βλ. N. Svoronos, *Les privilèges de l'Église à l'époque des Comnènes* : un rescrit inédit de Manuel Ier Comnène, *Travaux et Mémoires* 1 (1965) 325-392 (= *Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin* [Variorum Collected Studies Series 15], London 1973, αρ. VII), σ. 356-360. — Ελευθερία Σπ. Παπαγιάννη, *Τα οικονομικά του έργαμου κλήρου στο Βυζάντιο* [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Athener Reihe 1], Αθήνα 1986, σ. 271-276. — Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453* [Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, Reihe A: Regesten, Abteilung I: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches], τεύχ. 1-5, München – Berlin 1924-1965 (β΄ έκδ. τεύχ. 2-3 από τον P. Wirth 1995, 1977), τεύχ. 2, αρ. 1334 (στο εξής: Fr. Dölger – P. Wirth, *Regesten*).

προς εξουδετέρωση του Ισαακίου Κομνηνού (78)⁵⁸, ο Ιωάννης Αξούχ υπηρέτησε πιστά τον αυτοκράτορα. Το 1146 έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις κατά του σουλτάνου του Ικονίου Μασούντ Α΄⁵⁹. Το 1148 στην εκστρατεία στην Κέρκυρα ανέλαβε τη διοίκηση των χερσαίων δυνάμεων και ο μέγας δούξ Στέφανος Κοντοστέφανος του στόλου, μετά όμως τον θάνατο του δευτέρου τον Ιανουάριο του 1149 ανέλαβε τη διοίκηση του συνόλου των βυζαντινών δυνάμεων⁶⁰. Τον χειμώνα του 1149 μετέφερε γράμμα εὐάγγελον του αυτοκράτορα προς τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης⁶¹. Περί το 1150 έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις στην Ιταλία⁶².

Είναι κατανοητό πως ο αυτοκράτορας έδειχνε υπομονή και ανεχόταν τις πράξεις του αδελφού του Ισαακίου Κομνηνού (78). Πώς όμως θα ανεχόταν τον Ιωάννη Αξούχ, αν αυτός συνωμοτούσε εναντίον του, και πώς θα τον διατηρούσε σε τόσο σημαντικό αξίωμα; Πρέπει να θεωρείται, πιστεύω, δεδομένο ότι ο αυτοκράτορας διατηρούσε αμείωτη την εμπιστοσύνη του στον πιστό σύντροφο του πατέρα του και εξίσου πιστό στενό συνεργάτη του.

Στο πλαίσιο της παραπάνω θέσης του ο P. Magdalino αμφισβητεί την αξιοπιστία της μαρτυρίας του Νικήτα Χωνιάτη για τον ρόλο που διαδραμάτισε ο Ιωάννης Αξούχ κατά τα γεγονότα της διαδοχής του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού τον Απρίλιο του 1143 στο στρατόπεδο της Κιλικίας και την εσπευσμένη αποστολή του στην Κωνσταντινούπολη προς διασφάλιση του θρόνου για τον νέο αυτοκράτορα⁶³. Για τα γεγονότα βασίζεται σε όσα γράφει ο Γουλιέλμος της Τύρου, υποστηρίζοντας ότι ήταν κάποιος ανώνυμος μυστικός, ο οποίος παρεμπόδισε τον Ισαάκιο Κομνηνό (78) να καταλάβει την εξουσία στην Κωνσταντινούπολη: «*Tandem vero compositis in ea regione pro voto negociis, dominus imperator cum omni sospitate Constantinopolim suos reduxit exercitus, ubi fratrem natu se priorem, palatium, audita patris morte, iam obtinentem, per misticonem suum, qui palatio et thesauris preerat universis, missis occulte litteris ex inproviso captum et nichil tale veritum in vincula*

⁵⁸ Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις* 48.5-49.49. Βλ. και Fr. Dölger - P. Wirth, *Regesten*, τεύχ. 2, αρ. 1329c, 1330.

⁵⁹ Βλ. Ιωάννης Κίνναμος, *Έπιτομή* 47.17-23, 48.6-9, 52.7-18.

⁶⁰ Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις* 77.30-35, 82.53-57, 83.83-87, 85.57-86.66.

⁶¹ Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις* 90.2-4. Βλ. και Fr. Dölger - P. Wirth, *Regesten*, τεύχ. 2, αρ. 1377.

⁶² Βλ. Ιωάννης Κίνναμος, *Έπιτομή* 101.18-102.18.

⁶³ P. Magdalino, *Identity* 213. Βλ. και του ίδιου, *The Not-So-Secret Functions of the Mystikos, Revue des Études Byzantines* 42 (1984) 229-240 (= του ίδιου, *Tradition and Transformation*, αρ. XI), σ. 234-235.

coniecit»⁶⁴. Παραθέτει επίσης τη μαρτυρία του Γουλιέλμου της Τύρου ότι ενώπιον του ετοιμοθάνατου Ιωάννη Β΄ Κομνηνού ο Ιωάννης Αξούχ —ο *megadomesticus*, όπως τον αποκαλεί ο Λατίνος ιστορικός— προσπάθησε να διασφαλίσει τον θρόνο για τον Ισαάκιο Κομνηνό (78): «*Erat autem inter principes vir magnificus, megadomesticus Iohannes nomine, qui cum suis Ysacio multum affectabat imperium conservari et de incolumi legionum ad propria reditu dubitantem imperatorem nitebatur confirmare*»⁶⁵.

Πιστεύω ότι η αξιοπιστία του Νικήτα Χωνιάτη ως ιστορικού είναι αδιαμφισβήτητη και δεν θα μπορούσε να φτιάξει μια πλαστή ιστορία για ένα τόσο σημαντικό γεγονός. Εξάλλου η άμεση πρόσβασή του στις βυζαντινές πηγές και ιδιαίτερα τα κρατικά αρχεία είναι ένα επιπλέον εχέγγυο για την αξιοπιστία του. Ο Γουλιέλμος της Τύρου είναι ένας επίσης αξιόπιστος ιστορικός και είχε καλή γνώση των βυζαντινών πραγμάτων⁶⁶. Είναι όμως αναμενόμενο ότι, ζώντας μακριά από τη

⁶⁴ *Willelmi Tyrensis archiepiscopi Chronicon*, έκδ. R. B. C. Huygens, *Guillaume de Tyr, Chronique*, τ. I-II [Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis LXIII – LXIII A], Turnholti 1986, βιβλ. XV, κεφ. 23, τ. II, σ. 706.43-49 (στο εξής: *Willelmus Tyrensis, Chronicon*). Για αγγλική μετάφραση του χωρίου βλ. Emily Atwater Babcock – A. C. Krey (μτφρ.), *A History of Deeds Done Beyond the Sea, by William Archbishop of Tyre*, τ. I-II [Records of Civilization, Sources and Studies XXXV], New York 1943, τ. II, σ. 130 (στο εξής: E. Atwater Babcock – A. C. Krey [μτφρ.], *History*).

⁶⁵ *Willelmus Tyrensis, Chronicon*, βιβλ. XV, κεφ. 23, σ. 705.19-23. Για αγγλική μετάφραση του χωρίου βλ. E. Atwater Babcock – A. C. Krey (μτφρ.), *History*, τ. II, σ. 129, με εσφαλμένη αναφορά στον John the *protosebastos*. Η μετάφραση αυτή έγινε με βάση την παλαιά έκδοση του Γουλιέλμου της Τύρου στη σειρά *Recueil des historiens des croisades*. Βλ. A. Beugnot – A. Le Prévost (έκδ.), *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore successorum Mahumeth usque ad annum Domini MCLXXXIV, edita a venerabili Willermo Tyrensi archiepiscopo*, στο *Recueil des historiens des croisades, publié par les soins de l'Académie Royale des inscriptions et belles-lettres, Historiens occidentaux*, τ. I, Paris 1844, βιβλ. XV, κεφ. XXIII, σ. 695.7-9.

⁶⁶ Για τη στάση του Γουλιέλμου της Τύρου απέναντι στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία βλ. R. H. C. Davis, *William of Tyre*, στο D. Baker (εκδ.), *Relations between East and West in the Middle Ages*, Edinburgh 1973, σ. 64-76, εδώ 69-71. — P. W. Edbury – J. Gordon Rowe, *William of Tyre. Historian of the Latin East* [Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, Fourth Series, 8], Cambridge – New York 1988 (ανατ. 2008), σ. 130-150. — B. Hamilton, *William of Tyre and the Byzantine Empire*, στο Ch. Dendrinos κ.ά. (εκδ.), *Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, Aldershot, Hampshire – Burlington, VT 2003, σ. 219-233 (αφ. 16). — L. Špoljarić, *William of Tyre and the Byzantine Empire: The Construction and Deconstruction of an Image*, διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Budapest 2008, σ. 1 κ.ε. — Του ίδιου, *Rhetoricizing Effeminacy in Twelfth-Century Outremer: William of Tyre and the Byzantine Empire*, *Annual of Medieval Studies at the CEU* 15 (2009) 9-21. — Του ίδιου, *Reditus imperii ad Latinos: The Komnenian Emperors in William of Tyre's Historia*, στο J. Laszlovszky – Z. Hunyadi (εκδ.), *From Holy*

Βασιλεύουσα και μην έχοντας άμεση πρόσβαση στις βυζαντινές πηγές, στερείται της αναγκαίας πληροφόρησης και αξιοπιστίας σε λεπτομερή αλλά καιρία σημεία της αφήγησής του.

Σε ό,τι αφορά λοιπόν την αναφορά του Γουλιέλμου της Τύρου στον *μυστικό* —αν πράγματι η φράση *per misticonem suum* σχετίζεται με το βυζαντινό αξίωμα—, πρέπει να θεωρήσουμε ότι γίνεται κάποια σύγχυση στο σημείο αυτό, αφού ο Λατίνος ιστορικός δεν είχε τις ειδικές γνώσεις της βυζαντινής διοίκησης⁶⁷. Δεν αποκλείεται επίσης στην περίπτωση αυτή να συγχέει το αξίωμα του *μυστικού* με το ανεπίσημο αξίωμα του *παραδυναστεύοντος*⁶⁸, που σύμφωνα με τον Νικήτα Χωνιάτη είχε λάβει ο Ιωάννης Αξούχ από τον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό⁶⁹.

War to Peaceful Cohabitation: Diversity of Crusading and Military Orders, Budapest, υπό έκδοση.

⁶⁷ Την άποψη του P. Magdalino απορρίπτει ο Α. Ε. Γκουτζιουκώστας, *Το αξίωμα του μυστικού. Θεσμικά και προσωπογραφικά προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 144-149, ο οποίος κάνει πολύ σημαντικές παρατηρήσεις για το αξίωμα του *μυστικού* και τους κατόχους του στα τελευταία έτη της βασιλείας του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού και στις αρχές της βασιλείας του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού.

⁶⁸ Από τον 10^ο αιώνα και εξής είναι γνωστό το ανεπίσημο αξίωμα του *παραδυναστεύοντος* και από τον 11^ο αιώνα και εξής το αξίωμα του *μεσάζοντος* ή *μεισιτεύοντος*, των οποίων οι κάτοχοι —συνήθως κάτοχοι άλλων ανωτάτων αξιωμάτων— αναλάμβαναν τον έλεγχο της αυτοκρατορικής διοίκησης. Βλ. H.-G. Beck, *Der byzantinische „Ministerpräsident“*, *Byzantinische Zeitschrift* 48 (1955) 309-338 (= *Ideen und Realitäten in Byzanz. Gesammelte Aufsätze* [Variorum Collected Studies Series 13], London 1972, αρ. XIII). — J. Verpeaux, *Contribution à l'étude de l'administration byzantine: ô μεσάζων*, *Byzantinoslavica* 16 (1955) 270-296. — R.-J. Loenertz, *Le chancelier impérial à Byzance au XIe et au XIIIe siècle*, *Orientalia Christiana Periodica* 26 (1960) 275-300 (= *Byzantina et franco-graeca. Articles parus de 1935 à 1966 réédités avec la collaboration de Peter Schreiner* [Storia e letteratura. Raccolta di Studi e Testi 118], Roma 1970, σ. 441-465). — Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles* [Bibliothèque byzantine, Études 5], Paris 1966, σ. 201-202. — N. Oikonomidès, *L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118)*, *Travaux et Mémoires* 6 (1976) (= *Recherches sur le XIe siècle*) 125-152 (= *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies, Texts, Monuments* [Variorum Collected Studies Series 369], Aldershot, Hampshire - Brookfield, VT 1992, αρ. X), σ. 131-132. — A. Kazhdan, «Mesazon», *ODB*, τ. II, σ. 1346. — Του ίδιου, «Paradynasteuon», *ODB*, τ. III, σ. 1584. — Ειρήνη Χρήστου, *Αυτοκρατορική εξουσία και πολιτική πρακτική. Ο ρόλος του παραδυναστεύοντος στη βυζαντινή διοίκηση (τέλη 8ου - αρχές 11ου αιώνα)*, Αθήνα 2008, σ. 17 κ.ε. Βλ. επίσης N. Oikonomidès, *La chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle*, *Revue des Études Byzantines* 43 (1985) 167-195, σ. 169-170, για τον 13^ο και τον 14^ο αιώνα.

⁶⁹ Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις* 9.29-10.32: «Ἐπεὶ δ' ἐπέβη τῆς βασιλείας, πᾶσαν ὑπερανέβη πρεσβυτέραν παραδυνάστευσιν, μέγας τιμηθεὶς δομέστικος, ὡς καὶ πολλοὺς τῶν ἐριτίμων κατὰ γένος βασιλείων ἀποβαίνειν τοῦ ἵππου καὶ τοῦτω ἀπονέμειν προσκύνησιν κατὰ συγκυρίαν ὑπαντιάζοντας».

Από την άλλη, η αναφορά του Γουλιέλμου της Τύρου για την προσπάθεια του Ιωάννη Αξούχ να δοθεί ο θρόνος στον Ισαάκιο Κομνηνό (78) πρέπει να οφείλεται σε μια διαστρεβλωμένη παρουσίαση των γεγονότων. Η μαρτυρία του Νικήτα Χωνιάτη για τον ρόλο του Ιωάννη Αξούχ κατά την αναγόρευση και την *εὐφημίαν* του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, οπότε υπήρξε ὁ τῶν δρωμένων τούτων εἰσηγητής τε ἅμα καὶ τελετάρχης, δεν αφήνει, πιστεύω, αμφιβολίες για τη στάση που κράτησε ο μέγας δομέστικος στο στρατόπεδο της Κιλικίας: «Ἦν δὲ ὁ τῶν δρωμένων τούτων εἰσηγητής τε ἅμα καὶ τελετάρχης ὁ μέγας δομέστικος, ἐκλύσαι διανοούμενος ἐντεῦθεν καὶ διαχαλάσαι τοῦ μετεωρισμοῦ καὶ τῆς τάσεως τὰς τῶν φιλάρχων ἐφέσεις καὶ τὰς τῶν πλείστων ἀμβλύναι συνδρομὰς πρὸς ἐνίους τῶν πρὸς γένους τῷ βασιλεῖ, οἱ τὴν πρεσβυγένειαν ὡς μέγα τι καὶ αἰδέσιμον προβαλλόμενοι καὶ τὸ κῆδος μεγεθύνοντες τὸ βασιλείον ἑαυτοῖς τὸ ἄρχειν ὡς ἀξιωτέροις ἀπένεμον»⁷⁰. Εκτός αν πράγματι ο Ιωάννης Αξούχ, κατά την επιλογή του νέου αυτοκράτορα από τον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό, είχε προβάλει τη γνώμη ότι έπρεπε να τηρηθεί η αρχή της πρεσβυγενείας και κατέβαλε προσπάθεια να μην παραγκωνιστεί ο Ισαάκιος Κομνηνός (78). Σε κάθε περίπτωση πάντως ο Ιωάννης Αξούχ τήρησε πιστά τη θέληση του ετοιμοθάνατου αυτοκράτορα και υπηρέτησε με αφοσίωση τον Μανουήλ, ο οποίος του ανέθεσε αμέσως το κρίσιμο καθήκον της διασφάλισης του θρόνου στη Βασιλεύουσα⁷¹.

Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι ο Ιωάννης Κίνναμος στη συνέχεια της αφήγησής του, μετά την εξιστόρηση του περιστατικού στη Μεταβολή, αναφέρεται στις επιβουλές του Ανδρονίκου Α΄ Κομνηνού (87) κατά της ζωής του αυτοκράτορα και την έχθρα που τον χώριζε με τον Ιωάννη Κομνηνό (128)⁷². Όπως μαρτυρεί ο Νικήτας Χωνιάτης, η αιτία της έχθρας των δύο ανδρών ήταν η παράνομη σχέση του Ανδρονίκου με την αδελφή του Ιωάννη Ευδοκία Κομνηνή (130)⁷³. Ο Κ. Βαρζός χρονολογεί την αρχή της σχέσης του Ανδρονίκου με την Ευδοκία περί το 1152 ή λίγο προηγουμένως⁷⁴. Φαίνεται όμως ότι η αντιζηλία των δύο ανδρών προϋπήρχε, όπως μαρτυρεί ο Ιωάννης Κίνναμος, όταν γράφει για την προαγωγή του Ιωάννη Κομνηνού (128) σε *πρωτοσεβαστό* και

⁷⁰ Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις* 46.50-56.

⁷¹ Ο Νικήτας Χωνιάτης στην αρχή της *Χρονικής διηγήσεως*, όπου αναφέρεται στους συνεργάτες του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού, γράφει για την ευγένεια και την ελευθερία της σκέψης του Ιωάννη Αξούχ. Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις* 10.34-36: «Ἄτὰρ τὸ εὐγενὲς τῆς γνώμης καὶ ἐλευθέριον τὸ μὴ ἔχον οὕτω τοῦ γένους τὰ πολλὰ συνεσκίαζε καὶ ποθεινὸν παρὰ πᾶσι τὸν Ἀξούχ ἀπειρογάετο».

⁷² Ιωάννης Κίνναμος, *Ἐπιτομή* 129.1-130.22.

⁷³ Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησις* 104.27-105.71, κυρίως 104.37-41.

⁷⁴ Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Β΄, σ. 147 (αφ. 128), 162 (αφ. 130).

πρωτοβεστιάριο, γεγονός που μεγάλη της Άνδρονίκου καθίκετο ψυχής⁷⁵. Ο Κ. Βαρζός χρονολογεί το γεγονός το 1148 και με περισσότερη βεβαιότητα μεταξύ των ετών 1146 και 1150⁷⁶. Ο Ιωάννης Κίνναμος γράφει αρκετά αργότερα⁷⁷ και προφανώς στην αφήγησή του έβαλε μαζί τα περιστατικά συνωμοσίας κατά του αυτοκράτορα, όπου ήταν αναμειγμένοι ο Ισαάκιος Κομνηνός (78) και ο Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός (87) και φανέρωναν την έχθρα του τελευταίου με τον Ιωάννη Κομνηνό (128)⁷⁸.

Ως συμπέρασμα της παρούσας εργασίας μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητηθεί η άποψη του Κ. Βαρζού για την ταύτιση των προσώπων που συμμετείχαν στο επεισόδιο της Μεταβολής και κυρίως η ταυτότητα του Ιωάννη, ο οποίος προκάλεσε το επεισόδιο και πρέπει να ταυτιστεί με τον Ιωάννη Κομνηνό (128), ανειψό του αυτοκράτορα. Το επεισόδιο αυτό, που πρέπει να χρονολογηθεί περί το 1144, κατά τη διάρκεια κάποιας από τις εκστρατείες του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού κατά των Τούρκων στα πρώτα έτη της βασιλείας του, είναι ενδεικτικό των τεταμένων σχέσεων και των αντιζηλιών στο περιβάλλον της αυτοκρατορικής οικογένειας εκείνη την περίοδο.

⁷⁵ Ιωάννης Κίνναμος, *Έπιτομή* 126.1-8.

⁷⁶ Κ. Βαρζός, *Γενεαλογία*, τ. Β΄, σ. 146 και σημ. 25.

⁷⁷ Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς ο Ιωάννης Κίνναμος συνέγραψε το έργο του, είναι όμως βέβαιο ότι αυτό έγινε μετά τον θάνατο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού. Βλ. Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. Β΄, σ. 238-239. — Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. Γ΄, σ. 627-629.

⁷⁸ Τα περιστατικά αυτά καλύπτουν τα κεφάλαια 17-18 του βιβλίου ΙΙΙ της *Έπιτομής* κατά την έκδοση του Aug. Meineke. Βλ. Ιωάννης Κίνναμος, *Έπιτομή* 126.1-130.22.

Stavros G. Georgiou

**The Incident in Metabole. A Vague Passage of John Kinnamos
(ed. Bonn, p. 127.21-128.23)**

John Kinnamos described in *Epitome* an incident that happened in the first years of the reign of Manuel I Komnenos (1143-1180), during an imperial meal in Metabole, at Melangeia or Malagina of Bithynia. What happened there is of great importance for the examination of the relationship between some members of the imperial family. In addition, that incident can enlighten us on the conditions prevailing in the royal court at that time.

In this paper, we intend to examine the views expressed concerning the unfolding of this event and the identification of the persons involved. It is generally accepted that the two persons clashing before the Emperor were the *Sebastokrator* Isaac Komnenos, brother of the Emperor, and Andronikos I Komnenos (1183-1185), the Emperor's cousin and later emperor. John Doukas, also involved in the episode, is identical with John Doukas, a cousin of the Emperor, son of the *Kaisar* Nikephoros Bryennios and the historian Anna Komnene.

There is a disagreement about the person named John, who seems to have caused the quarrel. Constantine Barzos claims that this person was John Komnenos, a nephew of the Emperor, who later received the title of *protosebastos* and the office of *protovestiaros*. On the other hand, Paul Magdalino maintains that this person was the *mezas domestikos* John Axouch. In this context and based on some references of William of Tyre, P. Magdalino disputes the testimony of Niketas Choniates regarding the role of John Axouch in the events relating to the succession of John II Komnenos (1118-1143) and the assurance of the throne for Manuel I Komnenos in April 1143.

Based on the study of John Kinnamos' passage regarding the incident in Metabole, some other references of the same historian and other related sources of the period, I believe that there is no reason to question the opinion of C. Barzos concerning the involvement of John Komnenos

in the incident in Metabole and his identification with John of the passage. There is also no reason to dispute the reliability of Niketas Choniates regarding the role of John Axouch, who kept the office of *mezas domestikos* and served Manuel I Komnenos faithfully during the first years of his reign.